

РОЗГОРНУТА КОНЦЕПЦІЯ ЗМІШАНОЇ ЕКОНОМІКИ

Економічні системи не знаходяться у статичному стані, а постійно розвиваються і змінюються за відповідними етапами життєвого циклу: зародження, формування, розвиток, стабілізація, переродження і зникнення. Іноді ці етапи можна звести до трьох основних: зародження, розвиток, загибель. Але, коли вичерпує себе попередній етап, відбувається формування нового етапу, а решта етапів є необхідною передумовою виникнення нової соціально-економічної системи. Етап розпаду старої системи координує з формуванням нової системи, а зникнення старої системи передбачає перехід і розвиток нової, яка її змінює. Елементи, відносини старого і нового постійно присутні і співіснують у економіці. Саме на підставі такої особливості соціально-економічного розвитку будь-яке суспільство завжди містить елементи різних техніко-технологічних, організаційних, економічних, соціальних і навіть політичних та ідеологічних систем. У цьому сенсі відбувається створення моделі господарювання за умовами системи змішаної економіки.

Проте, співвідношення різних систем на різноманітних етапах розвитку суспільства є неоднаковим. У історичному минулому змішана економіка була притаманна епохам переходу від однієї системи до іншої. Але з кінця ХІХ - початку ХХ сторіч ця особливість виявляє себе все слабкіше і переходить в іншу – змішану економіку як норму існування соціально-економічної системи. Розробка теорій змішаної економіки здійснювалася чималою кількістю вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких А.Вагнер, Дж.Кларк, П.Самуельсон, Е.Хансен. У сучасній зарубіжній і українській науковій літературі проблемам змішаної економіки присвячують праці В.Геєць, О.Головінов, С.Єрохін, І.Сорока, Г. Тарасенко, Н. Фролова.

Однак останнім часом відчувається певна недостатність наукових досліджень у цьому напрямі, оскільки особливості розвитку господарського комплексу потребують досліджень, які пов'язано із трансформацією економічних відносин на підставі змін технологічного способу виробництва і соціально-економічних перетворень, які відбуваються на підґрунті історико-цивілізаційних передумов. Саме створення концепції розгорнутого і комплексного дослідження змішаної економіки є метою статті.

Дослідження змішаної економіки в даній роботі виходить з того, що на сьогодні існують за великим рахунком два головних підходи.

Перший виходить з того, що за змішану економіку слід вважати лише сучасну економіку ринкового типу, в якій функціонують ринкові відносини і форми поряд (разом) із державними методами регулювання економічних відносин і форм (Е. Хансен, економічна школа МДУ, А.Гальчинський та інші), який умовно можна назвати вузьким підходом.

Другий підхід трактує змішану економіку з тієї позиції, що вона не виникла майже зразу за сучасних умов розвитку капіталізму чи державного соціалізму, а має історично-генетичні коріння, тобто широкий підхід (А.Вагнер, І.Сорока та інші). Такий підхід є не тільки дещо новим, а й незвичною уявою про сучасну економіку. Зачатками такого підходу можна вважати теорію індустріального суспільства і зокрема теорію конвергенції, що обґрунтував ДжГелбрейт [1]. В українській науковій літературі такий підхід було висловлено ще у 1994 р. [2] і дещо розвинуто у 2002р. [3, с.323-336]. Потім його було обґрунтовано в інших публікаціях [4]. На наш погляд, дана позиція має рацію, тому саме її було взято за методологічну основу в даній роботі.

Г. Тарасенко і О. Головінов [4] обґрунтовують свою позицію відносно змішаної економіки з урахуванням трьох аспектів аналізу, а саме

історико-гносеологічний аспект, який потребує визначення історичних передумов виникнення і розвитку як самої змішаної економіки так і її наукової категорії;

з позиції технологічного способу виробництва (ТСВ) пропонується аналіз технологічних можливостей суспільства;

суто соціально-економічний аспект, що відображає сутність процесів трансформації виробничих відносин з розмежуванням вихідних її основ: ринкова економіка класичного капіталізму і перехідна економіка як така.

Отже, у даному випадку автори цієї схеми дещо не традиційно досліджують змішану економіку, пропонуючи новий підхід до її аналізу. А саме: змішана економіка як така не виникла сьогодні на пустому місці, а має родинно-генетичні ознаки, які слід шукати в минулому щодо організації господарського життя країн і народів, причому поєднуючи у такому аналізі нерозривність у будь якій суспільній організації як її історичних умов розвитку, стану і розвитку продуктивних сил

(матеріально-технічна база системи), так і виробничих відносин (переважно відносин власності). Зауважимо, що значна частка прибічників трактування змішаної економіки як такого утворення, що існує лише за умов сучасності в розвинених країнах у якості поєднання пануючих ринкових відносин з державним регулюванням, поки що не сприймають такого підходу.

Розвиваючи трактовку змішаної економіки у широкому сенсі як методологію її наукового аналізу, слід додати наступні міркування.

Перше. За одним з положень марксистської теорії, яку й досі не спростовано, в основі розвитку економічних (виробничих) відносин лежить розвиток продуктивних сил суспільства (його матеріально-технічна база). І саме вони пройшли такий складний історичний шлях, який К.Маркс розбив на три періоди: проста кооперація, мануфактура, машинний період. Бурхливий розвиток цього останнього періоду привів до наукового технічної революції і подальшого прогресу техніки і технології аж до сучасного їх стану переходу до інформаційного суспільства. В аналізі змішаної економіки цей факт не може бути проігнорованим, оскільки саме прискорений прогрес розвитку продуктивних сил приводить до об'єктивності суттєвих змін у виробничих відносинах, їх соціалізації.

Розвиваючи трактовку змішаної економіки у широкому сенсі як методологію її наукового аналізу, слід додати наступні міркування.

Перше. За одним з положень марксистської теорії, яку й досі не спростовано, в основі розвитку економічних (виробничих) відносин лежить розвиток продуктивних сил суспільства (його матеріально-технічна база). І саме вони пройшли такий складний історичний шлях, який К.Маркс розбив на три періоди: проста кооперація, мануфактура, машинний період. Бурхливий розвиток цього останнього періоду привів до наукового технічної революції і подальшого прогресу техніки і технології аж до сучасного їх стану переходу до інформаційного суспільства. В аналізі змішаної економіки цей факт не може бути проігнорованим, оскільки саме прискорений прогрес розвитку продуктивних сил приводить до об'єктивності суттєвих змін у виробничих відносинах, їх соціалізації.

Друге. Так само як еволюція капіталістичної за суттю економіки привела наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. до її переходу у монополістичний капіталізм, а потім у державно-монополістичний, що означало початок втручання держави в економічне життя суспільства, так і разом з тим сама економіка як ринкова за суттю еволюціонувала з чисто ринкової (конкурентної) до неконкурентної ринкової економіки, що позначилося насамперед у більш активній ролі держави в економічному житті суспільства. Це натомість означало, що економіка стала змішаною, як і трактують її прибічники вузького підходу до її аналізу. Зазначена паралель є очевидною.

Третє. Теоретично є доказовим і досвід розвитку суспільства доводить, що будь-які відносини, у тому числі економічні, та їх діючі форми ніколи не виникають на пустому місці, з нічого, а формуються поступово. Так було з відносинами натурального господарства, які саме поступово переросли у товарні, економічні, тобто ринкові. Але ж певного і досить тривалого періоду історії людства вони співіснували поряд, переплітаючись і впливаючи один на одного. Такою була економіка останнього часу рабоволодіння, майже весь період феодалізму та період переходу до капіталізму. Тобто, економіка майже всього історичного періоду розвитку людства не була однорідною, а певним чином змішаною.

Четверте. За великим рахунком, в історії розвитку суспільства можна визначити не так багато періодів сталої і однорідної економіки: умовно сталі відносини первісного суспільства, епоха рабоволодіння до періоду її розпаду, епоха так званого класичного (домонополістичного) капіталізму, невеличкі відрізки часу державного соціалізму, періоди між економічними кризами сучасного капіталізму. Тим більше не можна вважати сталою ринкову економіку як таку.

П'яте. За певних припущень, не можна повністю відкидати ту думку, що перехідна економіка є різновидом змішаної економіки. У всякому разі вона не є і не може бути однорідною. Прослідкуємо еволюційні зміни економіки переходу від командно-планової економіки до економіки, заснованої на ринкових принципах господарювання за такою схемою (табл.1).

Шосте. Становлення змішаної економіки в традиційних капіталістичних країнах проходило за так званим класичним сценарієм, що трактує теорія змішаної економіки Хансена. Проте, поява змішаної економіки дещо іншого типу відбувалося (і ще відбувається) в країнах, де державне регулювання було пріоритетним, тобто в постсоціалістичних країнах. Можна вважати, що тут цей процес відбувається через демократизацію відносин власності. А саме. По-перше, в державному секторі економіки відбувається перехід від жорсткої системи державного регулювання до поєднання планових і ринкових принципів регулювання. По-друге, в колективному секторі економіки відбувається перехід від прямого державного управління до індикативного планування та обмеження функцій державного контролю (переважно через податкову систему).

Таблиця 1

Еволюційні зміни переходу від планово-командної до ринкової економіки

	Традиційна соціальна система	Реформована соціальна система	Перехідна економіка
Держава	Партійно-державне регулювання економіки	Часткове руйнування партійно-державного регулювання	Виникнення непрямого державного регулювання
Економічні зв'язки (горизонтальні)	Стабільні прямі і непрямі економічні зв'язки	Відтворення секторальних і регіональних економічних зв'язків	Відтворення деяких «старих» зв'язків і трансформація власності
Підприємство	Управління державою на мікрорівні	Введення деяких форм самоуправління	Розвиток багатьох форм мікроєрархій
Ринок споживчий	Вибір споживача визначається дефіцитом. Домінування ринку продавця. Ціни фіксовані	Поява множини ринків продавця і покупця. Активні гроші. Ціни як фіксовані, так і вільні	Домінування ринку покупця. Активні гроші. Вільні ціни на товари і послуги
Ринок засобів виробництва	Вертикальне посередництво у горизонтальних відносинах. Ціни фіксовані державними органами	Часткове вивільнення від посередників у горизонтальних відносинах. Поява оптової торгівлі з домінуванням продавця	Зниження ролі посередництва у горизонтальних відносинах між підприємствам
Ринок труда	Відсутність формального ринку труда. Відсутність безробіття.	Відносно вільна мобільність труда. Поява безробіття	Перехід від дефіциту труда до масового безробіття.

По-третє, в приватному секторі відбулася втрата державного управління і контролю його діяльності і набув силу опосередкований контроль через податкову систему і ринкові важелі. По-четверте, відбувається формування нової суспільної власності, яка може бути включеною до державної системи прогнозування, індикативного планування і контролю [4, с.147].

Трактування поняття «змішана економіка» у широкому значенні має, на наш погляд, ту перевагу, що, з одного боку надає уявлення про певну послідовність зміни однієї моделі організаційно-економічного устрою суспільства іншою і одночасно, з іншого боку, свідчить про їх взаємозв'язок.

Відносна новизна такого підходу міститься в тому, що він надає можливостей уявити повну картину формування, функціонування і відмирання тієї чи іншої моделі змішаної економіки. І у такому підході, з нашої точки зору, є сенс, оскільки він дозволяє використати обидва методи аналізу: формаційний і цивілізаційний і одночасно виявити оптимальну модель змішаної економіки для умов тієї чи іншої країни. Натомість, він є реальною платформою подальших досліджень змішаної економіки, тим більше, що на практиці вона весь час модифікується як за національними моделями, так і загалом як така.

На підставі викладених посилок і обґрунтувань, які лежать в основі бачення автором цієї роботи змішаної економіки, можна розробити концепцію комплексного або інтегрованого дослідження змішаної економіки, яка графічно відображена на рис. 2.

Таким чином, виходячи з зазначених міркувань, змішаною економікою слід вважати таку, в якій органічно переплетено економічні відносини і організаційні форми різного походження щодо їх історичних, техніко-технологічних, соціально-економічних і інституційних підвалин. Саме такі теоретико-методологічні засновки покладено в основу подальшого аналізу змішаної економіки в даній роботі.

В змішаній економіці регулююча і управлінська функції держави реалізуються на підставі обов'язкової правової основи життя будь-якої країни, її конституції, що містить низку норм, відносно соціально-економічного порядку. Цей закон має визначати наступні основні рамки формування економіки, а саме:

гарантує право на вільний розвиток особистості і забезпечує свободу споживання, свободу підприємництва, свободу виробництва і торгівлі, свободу конкуренції;
захищає від дискримінації за статевими, расовими, релігійними і іншими ознаками;
гарантує свободу створення профспілок і об'єднань працедавців;

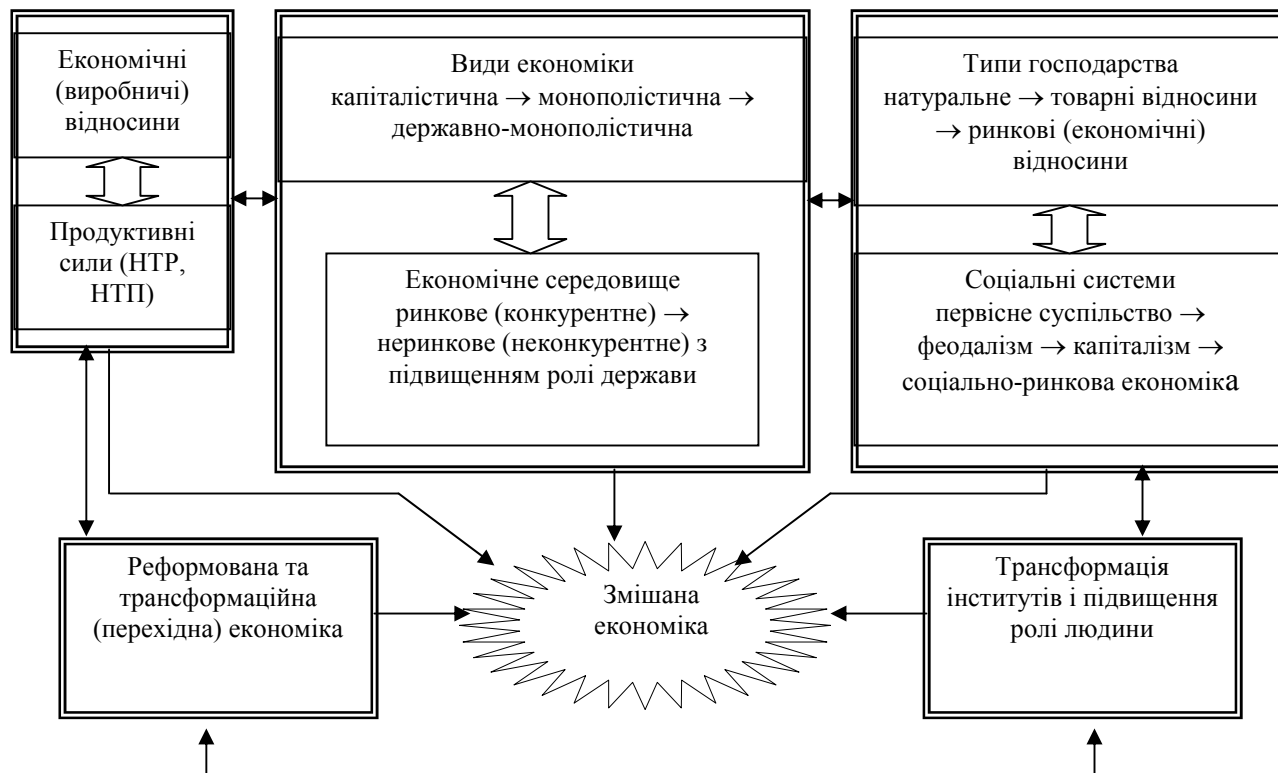

Рис. 2. Концепція комплексного підходу (розгорнута концепція) до дослідження змішаної економіки

гарантує свободу переміщення особи, і не тільки на території своєї країни, але і гарантує право на вільну еміграцію;

гарантує свободу вибору професії і робочого місця, так само як і особисту свободу пересування;

гарантує приватну власність, у тому числі і на засоби виробництва, але одночасно зобов'язує власника використання цієї власності і в цілях забезпечення соціальних потреб;

уможливує (гарантує державі) за певних умов передачу земельної власності, природних ресурсів і засобів виробництва у суспільну власність;

розподіляє фінансово-політичні повноваження між регіонами, землями і громадами;

є основою глобального управління, що передбачається законом про сприяння стабільності і зростанню в економіці.

Таким чином, основний закон містить велику кількість фундаментальних прав і правових норм, які гарантують основні економічні права. Він визначає поєднання гарантій свободи на користування індивідуальними правами з обмеженням свобод в рамках компенсуючої системи, регульованої соціальною державою. Тим самим основний закон виключає як некероване з соціальної точки зору ринкове господарство, так і будь-який різновид економіки, керованої тільки державою.

Конституція визначає основні права і свободи, проте, існує чимала кількість інших законодавчих актів, які є правовою основою економічного і соціального порядку країни. Основними з них мають бути закони, що забороняють обмеження конкуренції, закони, що стосуються діяльності Національного банку, закони про функціонування кредитної системи, закони про тарифні договори, закони, що регламентують про зовнішньоекономічні відносини, закони про соціальне страхування, закони, що регулюють підприємницьку діяльність у сільському господарстві, закони, що стосуються так званого ринкового порядку.

Одним з основоположних принципів змішаної (ринкової) економіки є можливість володіти приватною власністю. Власністю є право вільно, тобто відповідно до самостійних рішень, розпоряджатися економічними благами і користуватися економічними правами. Власність лежить в основі всієї економічної системи і визначає мету виробництва, характер розподілу, обміну і розмір споживання. У ринковій економіці до об'єктів приватної власності, як правило, відносяться не тільки предмети домашнього господарства і житло, а й земля, гроші у всіх законних формах, засоби виробництва.

Приватна власність разом з тим повинна виконувати функції підвищення добробуту, матеріальної забезпеченості, свободи і незалежності, підвищувати економічну захищеність, надавати можливість розпоряджатися майном, збільшувати свободу дій власника. Головною метою її

функціонування за визначенням є стимулювання підвищення продуктивності праці і виробництва (чи будь-якої корисної діяльності), оскільки зацікавленість власників в тому, щоб зберегти і примножити власність, спонукає їх до дбайливого ставлення до неї, раціонального її використання. Таким чином, сприяючи збереженню і примноженню економічних цінностей, певною мірою приватної власності є як забезпечення умов підвищення добробуту самого власника, так і добробут всього народу країни та суспільний прогрес.

Проблема вдосконалення державного управління економікою і регулювання ринків належить до основоположних в економічній науці. На сучасному етапі вона є особливо актуальною у зв'язку із загальносистемною кризою і появою «прогалін» саме в управлінні економікою. На разі відбувається давно назрілий відхід від постулатів монетаризму, що догматично розуміють і використовують в Україні, і гостро відчувається необхідність нової стратегії державного управління, заснованої на концепції активної участі не тільки держави у якості регулятора, а й держави як важливого (і невід'ємного) співвласника ринкових процесів.

В основу передбачуваного підходу покладені пріоритети національної і економічної безпеки на основі внутрішніх джерел зростання і державне стимулювання розвитку промисловості, подолання розриву між фінансовим і реальним секторами економіки і соціальна спрямованість стратегії державного управління економічним перетвореннями в країні.

У перехідні періоди і під час становлення економічної системи посилення ролі держави в економіці необхідне за наступними причинами:

доки не створені неформальні ринкові інститути і неефективно працює законодавча система держава повинна активно підтримувати виробництво, регулюючи основні ринки через державні холдинги і державні агентства;

місце, яке втрачає держава в управлінні економікою, у ту же мить посідають кримінальні структури, створюючи «мафіозно-олігархічний» капіталізм замість капіталізму державного;

збитки за відсутності державної підтримки підприємств і галузей мають такий масштабний і незворотній характер, що можуть привести натомість до втрати новітніх технологій, унікальних виробництв, наукових шкіл і незамінних фахівців.

Основні напрями стратегії державного управління в змішаній економіці повинні включати:

формування і посилення державного сектора економіки;

державне стимулювання зростання промисловості за пріоритетними напрямами і підтримку інноваційного процесу;

державне регулювання товарних, фінансових і інформаційних ринків, зовнішньоекономічних процесів;

державне управління на регіональному рівні.

Оскільки вчені не збігаються у питаннях «наповнення» змішаної економіки та її походження, тобто які саме відносини чи форми економічного життя надають підстав для такого визначення, можна вважати, що існують два основних підходи: вузький і широкий. В даній роботі за теоретико-методологічну основу дослідження змішаної економіки взято позицію тих авторів, які виходять з більш широкого уявлення про неї на підставі історико-гносеологічних, техніко-технологічних і соціально-економічних аспектів аналізу. Такий підхід уявляється доречним, і він має право на життя. Виходячи саме з такого аналізу, висновком дослідження може бути наступний: змішаною економікою слід вважати таку, в якій органічно переплетено різні форми власності і різні форми організації продуктивних сил, багатоманітні типи суб'єктів господарювання, неоднакові методи управління, отже різні економічні відносини неоднакового походження щодо їх історичних, техніко-технологічних та соціально-економічних підвалів. В подальших дослідженнях автор планує визначити відмінні риси функціонування і розвитку запропонованої концепції в українському соціально-економічному середовищі, що надасть можливості удосконалити стратегічні програми економічного зростання України.

Література

1. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества / Гэлбрейт Дж.К. – М.: Прогресс, 1976. – 406 с.
2. Сорока И.В. Мотивация предпринимательства как экономико-философский феномен: сущность, эволюция, современные проблемы : монография / И.В.Сорока. – Донецк. – 1999. – 365 с.
3. Політична економія : навч. посіб. / За ред. Г.Д.Тарасенко – Донецьк: ДонДТУ, 2002. – 294 с.
4. Тарасенко Г.Д. Змішана економіка: дещо новий підхід до визначення поняття / Г.Д.Тарасенко, О.М.Головінов / Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 97. – Донецьк, ДонНТУ, 2005. – С. 115-124.
5. Головінов О.М. Держава у ринковому середовищі: питання теорії : монографія / М. Головінов. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2007. – 279 с.

Рецензент докт. экон. наук, доцент И. В. Пенькова